DEMÉNY JÁNOS

A Bartók-modell történelmi színtere

Mocsáry Lajos a tizenkilencedik század második felének és a huszadik század elejének magyar politikai közírója, bátor tollú társadalombölcselője volt. A nemzet kollektív tudattalanjába süllyedt óriás — hogy miért? Ennek kitapintása egy emlékkönyv kapcsán még hasznos is volna, ha egyetlen könyv, néhány írás megváltoztathatná a világ folyamatát. Mindössze érdekes — ha csak magyarázza. Érdekes és izgalmas. Hiszen a zene közegében meghosszabbított és visszajátszott Mocsáry-modell feltett kérdésünkre talán felel. Folytonos transzfigurációink értelmében arra, hogy a nemzet kollektív tudattalanjában Bartók viszont miért nem süllyedt el? Miért erős és mindenen átütő a Bartók-modell?

Most mindenekelőtt valamit Mocsáryról, ami megvilágítja életművét, emberi alakját.

*

1976 őszén ünnepelték születése százötvenedik évfordulóját, ennek maradandó terméke a Mocsáry Lajos Emlékkönyv — foglalata az ünnepélyeken elhangzott beszédeknek, tudományos értekezéseknek, hírlapi anyagnak, sőt Mocsáry néhány munkájának is, amelyeket nemzetiségpolitikával foglalkozó szakemberek, történészek interpretáltak. Mocsáry Lajos ugyanis nemzetiségpolitikus volt, pontosabban azzá vált — szükségképpen — a nemzetiségi összetételű régi Magyarországban. Izzó patriótaságával jól megfért, mondhatnánk ebből következett, hogy románoknak, szlovákoknak, szerbeknek, horvátoknak, szászoknak és bunyevácoknak védelmére kelt.

Magyarország tehát az Ausztriával való szövetség idejében soknemzetiségű ország; ez volt az a bizonyos „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország", amelyről a szentimentális kuplé dalolt — amikor ez a *gyönyörű* ország már valóban csak „volt". Az osztrák (Habsburg) birodalomba való különleges integráció jutalmául osztották ki rá a Duna-völgye elnyomó hatalmának szerepkörét. Sorsa ekkor keresztút elé állította: vagy elfogadja kiosztott szerepét, vagy a Duna-völgyi népek szabadságmozgalmait támogatja. Ennek a „vagy-vagy"-nak jegyében három emberöltőn keresztül folyt az egyre ádázabb tusakodás.

Amikor 1826. október 26-án Mocsáry Lajos a Nógrád megyei Kurtány nemesi kúriájában megszületett, ez a kérdés még teljesen nyitott volt, ha egyáltalában felmerült. Tavaszi zsongás volt az ország, Mocsáry élete pedig a legszerencsésebben alakult. Kemény G. Gábor kutatásaiból részletesen ismerjük, hogy a komoly ifjú milyen gondtalanul élhetett tanulmányainak, 1842—1846 közt a pesti egyetem bölcsészeti karára járt; Széchenyi és Kossuth szópárbaját hallgathatta; színdarabját a Nemzeti Színházban előadták, és Erdélyi János felhívására a Kisfaludy Társaságnak megküldte Egervölgyi dalok címmel összeállított gyűjtése anyagát. Makacs ízületi bántalma a sziléziai Freywaldauba vezérli, ahol 1846 őszétől 1850 tavaszáig gyógykezelik, útitársai angol, francia, német nyelvtanok és Berzsenyi versei: a „fene fátumok" zárait átütni akaró merészség. De útitársává válik Reguly Antal is, aki finn-ugor kutatásairól tájékoztatja frissiben, azonkívül az „árvízi hajós" — az öreg Wesselényi —, aki barátságába fogadja a képzett és tanulékony ifjút. (Mocsáry nem

sokkal később az ő fiatal özvegyét, a gräfenbergi takács szőke leányát, Lux Annát veszi nőül, akivel 1851—1865 közt, annak korai haláláig, boldog házasságban él.)

Az ötvenes évek közepétől kezdődik közírói pályafutása, 1860-tól pedig az Egerhez közeli Andornak kúriájának gazdája, ez azt jelenti, hogy harmincnégy éves korától gazdasági függetlensége alapján szabadon irányíthatta pályafutását, életét. Így bontakozott ki — a vesztett szabadságharc és az önkényuralom „átmeneti" időszakát követően — érett korának egyre markánsabb arcéle a dualizmus Magyarországában. 1867-ben ellenzéki baloldali programmal borsodi alispán. Most nem lépünk ennek a kornak politikai arénájába, a pártküzdelmek bonyolult szövevényét sem elemezzük. Azt azonban meg kell említeni, hogy Mocsáry 1874 tavaszától a néhányadmagával szorgalmazott és megalapított Függetlenségi Párt első vezére és tíz évig elnöke; egyre inkább küzdött a nemzetiségek jogaiért, mert a magyar függetlenség kivívását a nemzeti kisebbségekkel karöltve képzelte el. E párt céljait vezérkarának, rokonszenvezőinek csaknem minden tagja másként értelmezte; csak egyetlen dologban értettek egyet, valamennyien Magyarország teljes állami függetlenségét akarták. Irányi Dániel ezt a reformpolitikától várta, Kossuth odakint egy lehetséges összeurópai konfliktustól, Mocsáry itthon a dunai népek összefogásától. És míg Kossuth odakint szórványos nyilatkozatokkal támogatta a nemzetiségek jogait, de kellő hangsúlyt ezeknek a nyilatkozatoknak nem adott, Mocsáry idehaza a kérdést egzisztenciális ügyévé tette, a magyar jövő sarkalatos pontjaként kezelte.

Ebben a küzdelemben rajzolódik ki sajátos politikai egyénisége, belső ellentéte is saját pártja vezérkarával, amely 1887-ben kenyértörésre vezetett; elmélyíti baráti kapcsolatait hazai nemzetiségi politikusokkal, akiknek neve ma sem kap kellő hangsúlyt történelemkönyveinkben; ekkor nevezik el magyar politikai ellenfelei „Mocsáriulu"-nak (azaz: honárulónak), ekkor válik „izgága andornaki remeté"-vé, baljóslatok jövendölője: Kassandra; a nemzetiségi közvélemény szemében corb alb, biely havran, „fehér holló"; a szerb választók cirill-betűs zászlóikra hímezik nevét, a románok pedig felajánlják és megszerzik neki Karánsebes parlamenti mandátumát. Ekkor írja híveinek: „rajtam nyelvét köszörülni a hazafiaskodás sarlatanizmusának kedvtelésévé vált". Mocsáry azonban nem volt honáruló, dehogy is volt; jó patrióta, aki a norvég Björnson elfogult magyarellenes kirohanásaival szemben ismételten megvédi hazája erkölcsi hitelét; de ő az egyetlen, aki — Hanák Péter szavaival — „a nacionalista illuzionizmus bűvöletétől el nem kábítva, terrorjától meg nem félemlítve napirenden tartotta és újrafogalmazta a dualista realitás egyetlen logikus és reális ellenalternatíváját... kossuthi ihletésű érveléssel világította meg, hogy a kiegyezéssel teremtett rendszer veszélyes csapdát állított a nemzetnek: a nagyhatalmiság illúziójával kábítja el és a más népeken való uralkodás hatalma eszközeinek biztosításával, a szupremácia biztonságával szereli le, köti magához a magyarságot". Érdemes ennél a mozzanatnál kissé megállni.

Mocsáry Lajos a korabeli Európában kimagasló 1868-as nemzetiségi törvénynek (Eötvös József és Deák Ferenc jogalkotásának) „szellemében és betűjében" való *teljes* és *becsületes* végrehajtását sürgette... amelyet végezetül az egész dualista időszakban nem sikerült életbe léptetni. (Amikor azután a darabokra hulló soknemzetiségű Magyarország nemzetiségei 1918 után a határokon kívül élő testvéreikkel találták meg az egyesülést, „talaját vesztette" az egész jogalkotás.) Egészen megalapozott sohasem volt. Foglalata, amire építették — a Deák fogalmazta „egyetlen politikai nemzet" — a magyarországi viszonyokra eleve szűkre szabott keret, Mocsáry kevesellte benne a nemzetiségeknek szánt engedményeket, a közvélemény ellenkezőleg: sokallta... Végezetül Mocsáry legalább ezt a törvényt szerette volna életbe léptetni — egész „hazaáruló" tevékenysége a nemzet egy már megalkotott törvényén alapult.

Egy további mozzanat azonban, hogy Mocsáry volt az egyetlen, aki — mint Tóth Ede írja — „a polgári társadalom fejlődésének alapkérdéseit nem a polgári társadalom nyugat-európai modellje szerint értelmezte. A negyvenes évek liberális nemzedéke számára Magyarországon az angol, a francia és a német modell volt a viszo-

nyítási alap. Mocsáry Eötvös Józseffel vitatkozva arra a következtetésre jutott, hogy a magyarországi polgárosodás nem igazodhat a nyugat-európai mintához. Magyarország soknyelvű ország, ahol azonos fejlettségű és azonos erejű népcsoportok laknak... A magyarországi polgári fejlődés kerete ezért Mocsáry szerint nem lehet a polgári nemzeti állam, hanem csakis az olyan államszerkezet, amely valamennyi nemzeti kultúra összehangolt fejlődését biztosítja".

Mocsáry a magyarság történelmi alternatíváját, a keresztút kényszerét, a legélesebben vetette fel és a legállhatatosabban képviselte: *vagy* magyarosítás (a dualizmussal való megegyezés alapján), *vagy* függetlenség (a nemzetiségekkel való megegyezés alapján). Harmadik út nincs. (Tertium non datur.)

Valamiben azonban mégis a *datur tertium* alapján állt:

Kora ismert két lehetősége (dualizmus vagy „keleti Svájc") mellett egy harmadik megoldás körvonalait kereste, dunai konföderációt szövetkező államok formájában. Deák „egyetlen politikai nemzet"-nek szóló államelvét a „magyarországi nemzetek politikai nemzete" szélesebb keretére szerette volna kitágítani.

Ez volt az „árulás"! Ezért volt „Mocsáriulu" és ezért volt — Steinacker Ödön szerint — Kassandra, ezért volt az útja — mint Polit Mihály mondta — „golgotai sors", ezért mérte Jászi Oszkár 1906-ban Jaurèshez alakját („háborúellenes és békebarát, az együttélő népek nemzeti ellentéteit kiegyenlíteni igyekvő nagyszerű haladó emberségét").

És ez már életrajzának utolsó, legdrámaibb korszakába vezet, amikor az andornaki remete egyre visszavonultabban él hársai között, mígnem 1916. január 8-án — kilencvenesztendős ekkor — „kora érdes, ostoba és hazug valóságából fáradtan fordul a földbe, életművével és halálával egyaránt konokul egy más világra szavazva". (Kiss Gyula.)

*

A Mocsáry Lajos Emlékkönyv minderről bőséges adatokat szolgáltat, cikkeiből ragadtuk ki rapszodikusan tömörített, eklektikus lazasággal felsorakoztatott anyagát — egy pillanatig sem remélve, hogy a több mint félezer lapterjedelmű kötetből igazi arányaiban idézhetünk fel egy-egy ritka szakértelemmel megírt tanulmányt, vagy akárcsak bármit is visszaadhatnánk abból a pietásból, amelyben ezeknek a tanulmányoknak zöme megfogant. A tudományos ülések szereplői: Arató Endre, Dolmányos István, Hanák Péter, Kemény G. Gábor, Kiss Gyula, Mándics Mihály, Nagy Béla, Nagy József László, Póti Jenő, Székely György és Tóth Ede.

Első pillanatra különös, hogy ez a könyv, amelyet eredetileg reprezentatív kiadványként képzeltek el — Kállai Gyula beköszöntője utal erre —, végül a Tankönyvkiadó köteteként, szokásos „kézirat" megjelöléssel „szürke kőnyomatosként" látott napvilágot 1979-ben, alig kétezer példányban. És bár napilapokban is elhangzott méltatás róla (Mándics Mihály), könyvárusi forgalomban nem volt elérhető. Mégsincs ezen különösebb csodálkozni való: Mocsáry valójában ismeretlen, meglevő koordinátákhoz nehezen igazítható, „monstruózus", nagyon is *új* történelmi jelenség, és az oly rövid életű Mocsáry Kollégiumtól eltekintve, és az andornaki emléktábla leleplezéséig, 1976. november elején, róla — mint a kötet szerzői keserűen utalnak erre — sem szobor, sem emléktábla, sem plakett nem készült, tér, út vagy utca, sem alapítvány, iskola nem viseli nevét. (Az azóta eltelt öt esztendőben — gondolom — nem változott a helyzet.) Ez a több mint félezer lapterjedelmű kötet tekintélyes mementó ugyan, de egymaga nehezen fejtheti ki áldásos hatását a türelmes idő valamiféle tágabb rádiuszán.

Mocsáry egyéniségének nincs mércéje a magyar pantheonban, elhelyezése a köztudatban kényes művelet, mindenki a rezonanciákra, felhangokra figyel, senki sem moccan. Pedig valamilyen mércénk mégiscsak van. Kell, hogy legyen. Induljunk el keresni.

Mondják, beszédeiben olykor Kossuth drámai erejéhez magasodott fel, bölcseleti nézőpontjaiban azonban inkább Madách szemléletével (például az osztálytársadalmak dialektikus egymástváltásával) rokonítható. Kemény G. Gábor Széchenyi

tűnődő 1842. évi beszédeit idézi („... A magyar szó még nem magyar érzés, az ember mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi. S hány illy külmázos dolgozik a haza meggyilkolásán... maszlagos fény üli bitor ünnepét...”). Alapjában azonban Mocsáry abban a történeti-irodalmi realista iskolában helyezhető el, amelyet Bessenyei, Hajnóczy, Batsányi nyit meg és új évszázadunkban Ady Endre és Jászi Oszkár, Móricz Zsigmond és József Attila reprezentál. A régi Magyarország nem hivatalos szellemi örökségét vállalja Petőfi és Táncsics, Vajda és Tolnai, Helfy és Irányi pályájának vonalán. És még néhány név — nemzedékek szélesre húzott mezőnyén — a Mocsáry-körkép teljességéhez: Szemere Miklós, Pákh Albert, Eötvös Károly, Herman Ottó, Mezei Ernő.

Kihez hasonlít jobban?

Senkihez sem. Mocsáry autonóm komplex jelenség. És megengedjük: ellentmondásos jelenség is.

Ellentmondásosságához éppen az emlékkönyv egyes írásainak „ellentmondásai” adnak konkrét értelmet és feszültséget, abban a kérdésben például, hogy Mocsáry fenn akarta-e tartani a magyarság vezető szerepét, vagy sem? Avagy: a történelmi Magyarország határait sérthetetlennek tartotta-e, vagy sem?

Ady Endre Összes Prózai Művei (rövidítve: AEÖPM) VII., VIII. és IX. kötetében Mocsáry neve többször szerepel *ellentmondásosan*, mert — mint Tóth Ede írja — „Mocsáry nyilatkozatai a sokszor hiper-radikális Ady elismerő lebecsülését és lebecsülő elismerését is kiváltották. A szintén nemesi származású Ady »radikális« pózban nem hitt a »nemes« Mocsáry korszerűségében.” Azt azonban elismerte, hogy több is kellene belőle, mármint Mocsáryból! (AEÖMP VIII/289.) Ez a kérdés egy futó lábjegyzetnél többet érdemelt volna a kötetben. (Magam úgy vélném, a „nyugatos” Adyt az ő „szent Jásziság”-ában főleg a nyugati modellt elutasító magatartás irritálta, a ló hátáról fordítva nyilazó magatartás látszata. Itt kell megjegyeznem, hogy az emlékkönyvben Jászi Oszkárnak éppen Mocsáry nemzetiségi koncepciójával való genetikus összefüggései vázlatos bemutatását hiányolom.)

Kodály neve a Mocsáry-kultusz felszabadulásunk utáni néhány évében fordul elő, amikor az 1945-ben megalakult Magyar—Román Társaság működött, Mocsáry emlékét ápolta, és 1947 elején felavatott kollégiuma Mocsáry Lajos nevét vette fel. A társaság első felkért elnöke, Bartók Béla, a közgyűlés után öt nappal Amerikában meghalt, utóda Kodály Zoltán 1945-től 1948-ig állt az intézmény élén, neve az emlékkönyv féltucat helyén szerepel. Egyszer az 1946. október 26-án rendezett Mocsáry Lajos Emlékünnepély elnöki megnyitója alkalmából — sajnos tévesen (Eősze László közléseiből tudjuk, Kodály ez idő tájt tengerentúli hangversenykörúton járt, nem nyithatta meg az emlékünnepélyt). Másszor egy bekötőút építésénél az andornaki kastélyhoz, hogy a Duna-táji népek rendszeres találkozásait ott majd megrendezhessék, ahogy ezt — mint olvassuk — 1948. január 23-án Kodály a baráti társaság elnökeként bejelentette. Nagy kár, hogy a zenetörténeti dokumentációs irodalom nem regisztrálja Kodály 1945—1948 közti idevágó szerepléseit, mert így az adatok ellenőrzésére nincs bővebb lehetőség.

Denke Gergely cikksorozatával az emlékkönyv felidézi Németh Lászlót is, aki szerint Buda visszafoglalása után megsemmisültek azok a régi olasz, délszláv, magyar, lengyel, sőt cseh és román kapcsolatok, amelyek eddig, mint egy „keleti Golf-áram” melegítették a kelet-európai kis népek életét. Visszahúzódott egymástól a horvát és a magyar nép; megszakadt Erdélyben is a magyar, román, lengyel nép egymást kölcsönösen gazdagító értékcseréje.

Mocsáry Lajos nemzetiségi tisztelőinek, barátainak, levelező társainak nevét sorolva, a szlovák Kmeť András és Mudroň Pavel, a szerb Tomics Jása és Polit Mihály, a román Diaconoviciu Cornel, Kogalniceau Mihail és ilyefalvi Pap György, sőt a német Steinacker Ödön és a bunyevác Sárcsevics Ambrus említésénél nacionalista viszolygások helyett ennek a Golf-áramnak melegét érzem.

Ismerős táj — „az én drága mikrokozmoszom” (Oláh Gábor naplójegyzetét idézve, Kemény G. Gábor emlékbeszéde nyomán).

Mert vajon nem ugyanezt az áramot érezzük-e Bartók híveinek, levelezőtársainak, az etnomuzikológia kelet-európai reprezentánsainak — a román Dimitrie G. Kiriac, Constantin Brăiloiu és Ion Bianu, a szlovák Miloš Ruppeldt, Viliam Figuš-Bystrý és Ján Valašťan-Dolinský, az ukrán Philaret Kolessa és Kliment Kvitka, a lengyel Adolf Chybiński, a jugoszláv Vinko Žganec, a bolgár Raina Katzarova neveinek emlegetésénél?

Ezek a nevek éppúgy sugározzák ennek a kelet-európai Golf-áramnak melegét.

*

Bartók nem ebbe az autochton Kelet-Európába született bele, körülményei, zenei neveltetése, a társadalmi „valóság", amiben élt, szinte kizárta ennek a tágabb világnak jelenlétét. 1904 elején a húszegynehány esztendős komponista *„Kossuth"*-szimfóniáját (szabatosan szólva: szimfonikus költeményét) mutatták be a filharmonikusok, a mű nacionalizmusa világos politikai állásfoglalás. Ez Bartók egyetlen alkotása, amely ilyen. A magyar nemzeti hagyomány élteti, történelmi örökség talaján áll, újító nyelvezetének minden kakofóniája kuruc ellenzékiséget szolgál. Csakhogy ez az 1903 nyarán komponált mű Bartók művészetének kiforratlanságát tanúsítja.

Bartók hirtelen átalakulása, 1903 és 1907 közt végbement hangváltása, egy sokkal bonyolultabb, szélesebb történelmi színtér felismerését feltételezi. Mi tenné különben ennyire indokolttá, hogy 1904-ben már rendkívüli szenvedéllyel keresse az igazi magyar népzenét, gyűjtőutakat tervezzen, 1905-ben mély zeneszerzői válságba essen, s 1906-ban viharos lendülettel vesse magát nemzetiségi (szlovák) gyűjtésbe is; eltávolodva a kuruc nemzeti hagyománytól nyomban a kezdet legkezdetén, modern zenei fellépése pillanatától — 1908-tól — nemzetiségi zeneszerző is legyen és nyomban hármas (magyar—román—szlovák) anyanyelvűség jellemezze művészetét?

Tehát a „mélyebben magyar" rögtön „több mint magyar" — Bartók a dualizmus Magyarországában 1918-ig, a politikai összeomlásig, kétségkívül a „magyarországi nemzetek zeneszerzője"; szigorú alkotói műhelyével egymagában minden deklaráció nélkül is a kelet-európai népeket összefogó eszmevilágok valóságos zenei metamorfózisa.

Döbbenetes, hogy Bartók hangváltása 1904 után mennyire egybeesik a nemzetiségi Magyarország permanens társadalmi forrongásának talán legdrámaibb fejezetével, pontosan a *„Kossuth"*-szimfónia bemutatását követő időkben. Tisza István kormánya a nemzetiségi összetételű (kilencmillió magyar mellett hárommillió románból, kétmillió szlovákból és jelentős számú német, rutén, szerb és horvát kisebbségből álló) országban a népiskolai törvényjavaslatot készítette elő, mint napirenden levő feladatát. Berzeviczy Albert, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1904. július 30-i beszédében a munkálatok állásáról bővebb felvilágosítással szolgált. Kiderült, hogy abban az országban, ahol a népesség jó 40 százaléka nem beszéli az állam nyelvét és a nem magyar anyanyelvű lakosság 83,2 százaléka nem ért magyarul, a magyar nyelvet, mint „második tannyelvet" a nemzetiségi iskolák zömébe bevezetik és valamennyi állami iskolában minden köteles tárgyat magyar nyelven kell tanítani. Vlad Aurél román nemzetiségi képviselő parlamenti beszéde szerint ez a készülő javaslat „a fajok közti harcznak nyilt bejelentését, a nemzetiségek kultúrájának nyilt támadását képezi". Az ellenzéki képviselők nem fárasztják magukat azzal, hogy elvi vitába bocsátkozzanak az egymagában csatázó Vlad Aurélla, hanem emberi méltóságának megalázásával, sértő lehurrogással akarják elhallgattatni. „Oláh, mars ki" — kiáltják oda a Kossuthot tisztelő román képviselőnek.*

A nyolcvanadik éve felé közeledő veterán Mocsáry cikksorozata messze világít ebben a kaotikus forrongásban. Jól mondja: „Az ilyen törvényhozási bölcsességgel nem forrasztjuk össze a nemzetet, hanem meglazítjuk az ezeréves együttlét által

---

* *Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901—1904).* Akadémiai Kiadó, Budapest 1963., 357—358. l. és 360—361. l.

képződött ragasztékot; nem nyelvben, hanem a hazához való ragaszkodásban »értsük meg egymást«." Mocsáry itt szolgáltat elégtételt Vlad Aurélnak is az elszenvedett gyalázkodásokért, amikor a műveletlen és pöffeszkedő támadót leckézteti: „... Legyen meggyőződve az én tisztelt barátom, egy lelkes függetlenségi képviselő, kinek különös passziója ez a »ki vele« kiáltozás, hogy mindannyiszor egy szöget üt Magyarország függetlenségének koporsójába..."**

(A széthullást megelőző három emberöltő efféle elvaduló jelenetei mélyen ülnek minden nemzeti, nemzetiségi tudatban; visszaverődő hullámai a sovinizmus tragikus utóvirágzásához is elvezettek a Duna völgyében.)

Ennek az apokaliptikus válságnak kontúrjából emelkedik ki — éppen az agg Mocsáry halála körüli esztendőkben — a fiatal Bartók markáns alkotói profilja, megtalált polifón hangja: a román táncok, a szlovák gyermekdarabok, a román karácsonyi dallamok (kolindák) és a szlovák kórusok *magyar* komponistája. Népzenegyűjtői munkássága a megbékélés légkörét teremti maga körül mindenütt, amerre jár. A nép közt nem észlel nemzetiségi gyűlölködést. Életreszólóan megtanulja, hogy ez csak az urak huncutsága. Munkájában továbbá a nemzetiségi intelligencia (román és szlovák papok, tanítók) segítségére szorul, akik gyűjtőútjait az „idegen" falvakban lelkes buzgalommal egyengették. A nemzetiségi intelligencia népkultúra iránti szeretete megragadja Bartók figyelmét. Meglepi, hogy a magyar vidék (jegyző, pap, tanító) milyen botrányos nemtörődömséget tanúsít éppen a magyar nép zenéje iránt is, általában mindenfajta nép zenéje iránt. Ebben a légkörben válik Bartók az úri nagyzási hóbort (a nemzeti megalománia) kérlelhetetlen ellenségévé.

Ez már Bartók halhatatlan, világra szóló géniusza.

Megnyilatkozásaiból, írásaiból, leveleiből főképpen, egész sereg adat gyűjthető össze ehhez a Duna-völgyi témához — román, szlovák, ukrán, horvát változatokban. Felsorolásuk már a dolog könnyebbik része, jobb iskolai dolgozathoz szép csokorravaló. Jelzésszerűen felsorakoztatjuk néhány fontosabb dokumentumát.

A *Magyar jakobinus dala*, az ismert Ady-vers állhatna Bartók egész életműve élén, jellemző, hogy erre 1912 elején egy román híve figyelmét hívja fel román nyelven írt levélben. És ugyanebben az évben írja édesanyjának, hogy összebarátkozott a románokkal, ha már otthon nem tud barátkozni. (1912. nov. 3.)

A nemzeti érzékenység finomságait észleli és méltányolja akkor, amikor az „oláh" szóhasználatról elmélkedik, amiben „a románok bizonyos joggal lekicsinylő szándékot vagy politikai célzatot látnak". (1914. márc. 10.)

Bartók legmarkánsabb dualizmus kori megnyilatkozása, amikor a bécsi katonai díszhangverseny műsorát bírálja, például azt, hogy a szlovák népdalokat német szöveggel adták elő. A bécsi koncert tervezett budapesti megismétlése esetére a magyar mellett szlovák, román, horvát népdalt is akar: „nem lehet, igazsággal ellenkeznék a nemzetiségeket hallgatással mellőzni..." (1918. jan. 28.)

Terjedelmes levele arról, hogy miképpen értelmezendő zeneszerzői magyarsága, különös figyelmet érdemel, a tiszta forrásokra való sokat idézett utalás ennek csak egyik szegmentuma, a levél egyébként német nyelvű és egy román folkloristához szól. (1931. jan. 10.)

Nagyon természetes, hogy 50. születésnapjára a nagyszentmiklósi szülőházra helyezendő emléktábla ügyében kétnyelvűséget követel; a tervezett román felirat mellett ott kell lennie a magyar szövegnek is. Bartók patriótasága a román sovinizmust is élesen bírálja. (1931. febr. 22.)

Békéscsabán tervezett egyik hangversenyét nemzetiségi, magyar—szlovák estnek tervezi és ennek megváltoztatása hírére ragaszkodik ehhez az eredeti elképzeléshez. (1934. jan. 20.)

** *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában IV. (1903—1906).* Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta *Kemény* G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest 1966., 195. l. (*Ankét után.* Egyetértés, 1904. jún. 8.) és 197. l. (*Nemzetiség és kultúrpolitika.* Egyetértés, 1904. jún. 12.)

Egy horvát folkloristához írt levelében a *Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje* című kiadványa sovinisztának is értelmezhető summázó kijelentéseit interpretálja, megvallja, hogy bizonyos diplomáciai bölcsességgel fogalmazott glosszája a magyar közvélemény felrázását célozza. (1934. okt. 27.)

Ruténföld megszállásának idején egy kárpátukrajnai zeneszerzőhöz intézett soraiban cirill írásuk bizonyos — magyar hivatalos körök bevezette — megváltoztatása *ellen* foglal állást: „Úgy látszik nálunk a múltból semmit sem tanultak és ott és úgy akarják a dolgot folytatni, ahogyan 25 évvel ezelőtt abbahagyták." (1940. febr. 3.)

Amerikában délszláv népzenei felvételekkel, szerb-horvát hősi énekekkel foglalkozik, megrendítő vallomását, honvágyát Kelet-Európa, a homérosi Balkán után, levéldokumentum őrzi: „... éppen *ez* hiányzott olyan nagyon nekem odaát Európában..." (1941. jún. 20.)

Bartók Béla hittel vallotta — egy kiadatlan levele reflexióiból tudjuk —, hogy „az együttélő s egymásra ható kelet-európai »népek muzsikája, úgy látszik, legérdekesebb ezen a földön«". (1913. jún. 19., idézi G. Sbârcea, Korunk, 1961/6., 666. l.)

Nem ez a fontos. Ha egyetlen adat sem állna rendelkezésünkre, vagy azért mert Bartók sohasem fejti ki leveleiben, vagy mert valamennyi megsemmisült, vagy mert egyelőre különféle okokból kiadatlan volna még, akkor is: zenéje nyomós ereje önmagáért beszél. Akkor is, még ha Bartók mindennek intellektuálisan tudatában nincs.

Hauser Arnold művészetszociológus írja: „... a műalkotások »helyes« értelmezése független attól a kérdéstől, hogy a műnek tulajdonított értelem a művész szándékában állt-e, az alkotás folyamata tudatosult-e benne ... a művésznek nem kell okvetlenül mindent tudnia saját alkotásáról, de gyakran nem is tudhat, nem is akar mindent tudni..." Bartók sem tudott mindent a zenéjéről. Annál meglepőbb, hogy mennyire tudta, ami a legfontosabb.

Végeredményben mindig a tények beszélnek, maga az életmű, a kompozíciók hosszú sora. A zene autonóm kifejező ereje. Bartóknál a hat *kvartett*, a *Zene* húros és ütős hangszerekre, a kétzongorás *Szonáta*. És a *Cantata profana* mindenek felett.

Vannak helyzetek, amikor a szavaknál több kell, valami nyomatékosabb. Kerényi Károly klasszika-filológus szerint: „Lehetnek olyan idők, amikor a legnagyobbat, amit akkoriban »gondolunk«, csak zenében lehet kifejezni." Ez pontos meghatározás. A Cantata profanára például különösképpen áll. Arra a kompozícióra, amelyet civilizációnk aischylosi ormára éppen Kerényi Károly helyezett fel. Azt is elmondták már, hogy ezzel a művével Bartók a prehisztorikumba hatolt, kilenc csodaszarvasa az altamirai bölény, a crô-magnoni vadász kortársa. E sokat magyarázott mű ugyan a harmincas évekre hagyta el Bartók alkotói műhelyét, de mi szívesen emlékezünk arra, hogy legmélyebb gyökérszálával (szövegével) a nemzetiségi Magyarországot idézi 1914 tavaszán — az egykori Maros—Torda megye egyik elhagyatott kis faluját.

Szemmel látható, hogy a több ezer éves európai kultúra legfontosabb, legsajátosabb művészi kifejező eszközével Bartók Béla az évszázad fontos közlendőit magasrendűen elmondotta. Zenéje a borzadály és a gyönyörűség határmesgyéin járva, a világmindenségről, a teremtésről és a Duna völgyéről — „a mi drága mikrokozmoszunk"-ról — el tudta mondani, amit látott. Ez az életmű súlyos. Annyira súlyos, hogy át kellett törnie minden akadályon, még a nemzeti érzékenység finom hálózatán is. Van tehát róla szobor, érem; utakat, utcákat neveznek el róla; viseli nevét sok intézmény, iskola.

Bartók nem süllyed el a nemzet kollektív tudattalanjában.

És tán másokat is, mint Luca Signorelli az orvietói dóm freskóján a feltámadókat, a feledésből a tudat világára segít.